

3 РОЗВИТОК ТЕОРІЙ ГЕНДЕРУ І СТАТІ

**Система стать/гендер (особистісний підхід
у гендерній теорії)**

**Вихід за межі теорії “двох шухляд” (інтеракційний
та інституційний підходи в гендерній теорії)**

Гендер реляційний та ситуативний

Нерівність усередині групи жінок і всередині
групи чоловіків

Гендер не є наслідком статі

Гендерні і статеві континууми

У схемі “двох гендерних шухляд” стать і є гендером

Три інтерпретативні рамки гендерної теорії

Особистісні підходи

Інтеракційні підходи

Інституційні підходи

Робоче визначення гендеру

Після ознайомлення з цим розділом ви зможете:

- 1) назвати два різні етапи розвитку гендерної теорії;
- 2) проаналізувати й підсумувати загальну логіку цих змін;
- 3) пояснити суть дебатів щодо використання термінів гендер та стать за різними підходами в гендерній теорії;
- 4) зробити огляд, як змінювалось витлумачення зв'язку статі й гендеру та яка провідна тенденція цих змін;
- 5) описати основні принципи статево-рольової теорії і її зв'язку зі системою стать/гендер;
- 6) пояснити, що називають політичністю в гендерній теорії;
- 7) оповісти, чому гендерна теорія прагне уникнути біологічних пояснень різниці у гендерній поведінці жінок і чоловіків;
- 8) розрізняти три інтерпретативні рамки гендерної теорії;
- 9) навести приклади, де гендер твориться з перспективи особистісного, інтеракційного й інституційного підходів.

Гендерна теорія є динамічною сферою знань, яка із часу своєї появи постійно розвивається, змінюється. З'являються нові розуміння й інтерпретації гендеру, нові ідеї про те, як, якими засобами і на яких рівнях соціального життя організовується гендер – на особистісному (персональному), на міжособистісному (у взаємодії), чи на рівнях соціальних інститутів (коли соціальні інститути продукують гендерну відмінність і нерівність); як гендер співвідноситься зі статтю, як він пов'язаний із владою, і як вони разом організують соціальне життя.

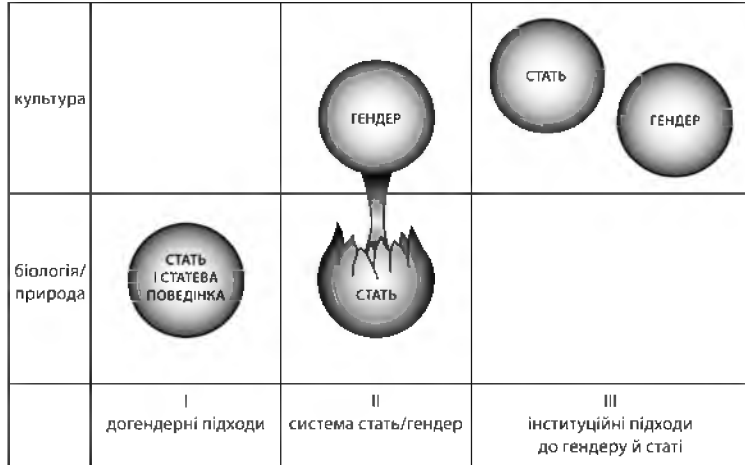
У своїй фаховій діяльності ви можете натрапляти на різні інтерпретації чи застосовувати аргументи з різних діялок і редакцій гендерної теорії, ваша власна позиція може змінюватись. Для того, щоб поглибити розуміння загаль-

нотеоретичного контексту певної позиції, зокрема, позицій у різних розділах цього підручника, а також щоб ви розуміли, з “якого місця” промовляють ваші візаві, розглянемо основні етапи розвитку гендерної теорії.

До 70-х років ХХ століття зазвичай не викликали сумнівів міркування, що біологічна стать, хромосоми і гормони є причиною “жіночого” і “чоловічого” в людській поведінці. Стать і поведінку людей різних статей розглядали як нероздільне (синкретичне) ціле (див. схему 3.1, частина I).

Учені, що розмірковували над соціальними розбіжностями між жінками і чоловіками, говорили з позицій соціальної психології *статі*, *статевих* ролей, *статевої* біології. Навіть гендерний розподіл роботи вважали

3.1. Графічне зображення зв'язку між статтю й гендером за різними гендерними підходами

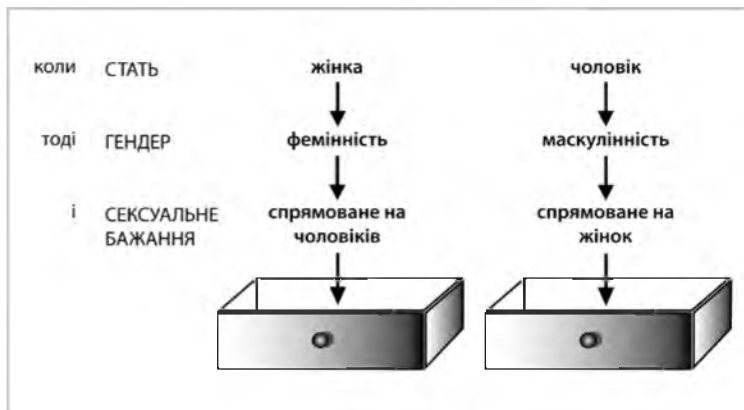
біологічно зумовленим. Це був догендерний етап, за цього підходу біологія відіграла визначальну роль у поясненні різниці жіночої і чоловічої поведінки.

Система статі/гендер (особистісний підхід у гендерній теорії)

Із 70-х років XX століття низка теоретиків і теоретиків дійшли висновку про доцільність і важливість розмежувати, розрізнити *стать* і *гендер*. Так із монолітного тіла статі виокремився гендер. Стать розглядали як біологічну, неминучу різницю між самкою і самцем людини. Стать визначали геніталіями, репродуктивною системою, хромосомами. Гендер вважали варіативним і змінним, соціально сконструйованим фактом культури (схема 3.1, ч. II). Зазвичай вчені встановлювали певну закономірність, згідно з якою жіночій статі відповідала фемінна гендерна поведінка, а чоловічій – маскулінна.

Для зручності вчені назвали такий підхід, де розмежовано природну стать та культурний гендер, але й узалежено їх зв'язок між собою, *системою статі/гендер*, а, крім того, також *рольовим підходом*. Друга назва була надиктована тим, що нововиникла гендерна теорія запозичила чимало положень із так званого статево-рольового соціологічного підходу, що сформувався ще в першій половині XX століття.

Система статі/гендер, ідучи за статево-рольовим підходом, розглядає гендерну поведінку як виконання *статевої або гендерної ролі*. Жінки виконують жіночу роль хранительки домашнього вогнища, дружини, матері, домогосподині. А чоловіки – чоловічу, що полягає в ролі учасника суспільного, публічного життя, фахівця на роботі, постачальника сім'ї, воїна. Усі люди, за цим підходом, діляться на дві групи і мають потрапити в одну з двох гендерних шухляд – або фемінних жінок, які виконують жіночі ролі,

3.2. Схематичне зображення теорії "двох гендерних шухляд"

або маскулічних чоловіків, які виконують чоловічі ролі (див. схему 3.2).

Згідно з цією теорією, освоєння гендерних ролей відбувається у відповідь на *соціальні очікування* і під дією соціальних впливів сім'ї, школи, медій, груп одноліток та однолітків, а також під тиском заохочень до пропонованої ролі і покарань за несанкціоновану поведінку. Цей процес засвоєння людиною взірців соціальної поведінки і соціальних знань ще називають **соціалізацією**.

Гендерна теорія, втім, критично переосмислила деякі положення статево-рольового підходу і звернула увагу на те, що очікувана гендерна поведінка, тобто гендерні ролі, є обмежувальними, вони встановлюють вузькі рамки норми, і це перешкоджає всебічному розвитку людини, професійній реалізації жінок, психологічному комфорту чоловіків. Обмежувальні, застигли норми гендерної поведінки назвали *гендерними стереотипами*.

Гендерні стереотипи нищівно критиковано в гендерній теорії. Вони під-

тримують гендерну поляризацію і переконання, що люди різної статі діаметрально протилежні, створюють хибне уявлення про жінок і чоловіків як про однорідні (гомогенні) всередині групи.

Причинок для критичного мислення

Гендерні стереотипи надзвичайно живучі, хоч у реальному житті мало хто (якщо взагалі хтось) відповідає їх вимогам.

Завдяки гендерній теорії з'явилась ідея про необхідність долати гендерні стереотипи: якщо гендерні стереотипи є культурно зумовленими, якщо їх формують, створюють, конструюють у процесі соціалізації, значить, їх можна змінювати, можна дати більшу свободу виявам фемінності й маскуліності.

Ця ідея подолання й зміни гендерних стереотипів була цілковито ре-

Соціалізація – засвоєння особою соціальних норм, взірців поведінки, соціально схвалених цінностей, знань, навиків, що, прийнято вважати, є запорукою успішного функціонування в суспільстві.

волюційною і стала за основу великої кількості феміністичних ініціатив на Заході 70-х років. Було започатковано проекти з несексистського виховання й навчання, із жіночого лідерства, жінок заохочували йти в політику, вивчати фізику й економіку. Усі ці заходи суттєво змінювали довколишній світ, впливали на зовнішній вигляд та амбіції дівчат і жінок, парубків і чоловіків, трансформували структуру знань і структури університетів. У коледжах та університетах усе інтенсивніше відкривали центри жі-

ночих студій, де відбувалось переосмислення класичних предметів. В історії з'явився напрям жіночої історії, у соціології – соціології жінок, у літературі – вивчення жіночого письма. Змінювались норми етикету (прогресивні жінки відмовились від джентельменських послуг відкривати двері чи цілувати руку як стереотипних практик).

І хоч цей підхід заклав теоретичну основу для численних феміністичних реформ, сама гендерна теорія мала слабкі місця.

Практикум Які з цих рис є типовішими для жінок, а які – для чоловіків? Які, на ваш погляд, однаковою мірою притаманні обом статям? На чому ґрунтуються ваші оцінки і судження?

Ці риси є типовими для

Риси, вміння або характеристики	Жінок	Чоловіків	Обох статей рівною мірою
Схильність до ризиків	_____	_____	_____
Емоційність	_____	_____	_____
Розважливість	_____	_____	_____
Технічна грамотність	_____	_____	_____
М'якість	_____	_____	_____
Настирливість	_____	_____	_____
Фізична витривалість	_____	_____	_____
Стриманість	_____	_____	_____
Мудрість	_____	_____	_____
Обережність	_____	_____	_____
Агресивність	_____	_____	_____
Самовпевненість	_____	_____	_____
Здатність співпереживати	_____	_____	_____

Однією з таких слабинок гендерної теорії було те, що вона мало уваги приділяла аналізу нерівностей та влади, і загалом теорія не мала належного для цього інструментарію (ідеї Фуко гендерна теорія того часу ще не засвоїла). Із позицій системи стать/гендер чоловіків то звинувачували в гендерних нерівностях (вважалось, що вони привласнили й утримують владу), то навпаки, розглядали як таких, що однаково зазнають тиску і потерпають від насаджених гендерних ролей, які погіршують їх життя. Мовляв, жінки зазнають тиску, коли їх утримують у домашньому просторі, перешкоджають реалізовуватись у публічній сфері, а чоловіки – коли культура ставить до них занадто високі вимоги бути економічно успішними, демонструвати фізичну й розумову силу, відвагу, а також, коли, згідно з культурними нормами, діти після розлучення автоматично залишаються із жінкою. Гендерні стереотипи *дискримінують* людей обох статей – такий висновок робили ті, хто промовляли з позиції рольового підходу.

Такі міркування були сповнені суперечностей. Адже, коли після розлучення батьків діти залишаються з матерями (і лише в рідкісних випадках із татами), тоді *економічні й часові* ресурси жінок як групи стають значно обмеженішими.

Якщо обмежуються ресурси жінок, то чи релевантно в такій ситуації вважати дискримінованими чоловіків?

Причинок для критичного мислення

Погляньте на ці обставини життя чоловіків не як на дискримінацію, а як “несприятливий наслідок привілею” (наприклад, привілею не виконувати безкоштовну працю по догляду за дитиною), або як “плату за цей привілей”. Чи таке переформулювання (переосмислення, переозначення) ситуації не як дискримінації, а як плати, вплине на розуміння того, які саме реформи потрібні, аби змінити становище чоловіків? Якщо це дискримінація, то які кроки мають бути здійснені? Якщо це наслідок привілеїв, то які дії є необхідними?

Причинок для критичного мислення

Чи може категорія щастя чи комфорту бути основою для визначення дискримінації? Наприклад, чи можна вважати привілейованою людину, яка є щасливою, хоч і перебуває у підпорядкованому стані з обмеженими ресурсами? Чи можна вважати дискримінованою людину, якщо вона не відчуває себе щасливою у своєму високому статусі й зі своїми здобутками?

І якщо від стереотипізації жінки і чоловіки страждають однаково, то чому жінки охоче освоюють “чоловічу” публічну сферу, за першої ж можливості опановують фахи, прагнуть переступити межу жіночих і чоловічих професій, а чоловіки, навпаки, найчастіше не намагаються так само наполегливо реалізуватись у приватній “жіночій” сфері, у домашній роботі чи в опановуванні жіночих професій?

Чому в ситуації, коли гендерні стереотипи змінюються, гендерна нерів-

ність залишається все такою ж відчутною? Ці та подібні запитання поставали в різних царинах знань про гендерну організацію суспільства, але відповіді не знаходились.

Систему стать/гендер, або рольовий гендерний підхід, ще називають *особистісним підходом*. Ця назва підкреслює, що, з позицій цього підходу,

соціальна дія (соціалізація, вивчення ролі) зосереджена в особі, реалізується в особі. Інакше кажучи, із позицій цього підходу, гендер формується у психіці (способі мислення, сприйнятті дійсності), у тілі (рухи, хода, емоції, пріоритети, реакції), через навички і вміння. Особливості особистісного підходу, у порівнянні з іншими підходами (інтер-

Практикум *Запропонований нижче текст є фрагментом статті, написаної з позицій рольового підходу. На основі поданого тексту визначте ознаки рольового підходу. Проаналізуйте мову тексту, термінологію, зверніть увагу на міркування про негативний вплив традиційних гендерних ролей на життя жінок і чоловіків. Зауважте, що рольовий підхід тісно пов'язаний із психологією.*

Традиційні гендерні ролі стримують розвиток особистості і реалізацію її потенціалу, стають бар'єром у розвитку індивідуальності. Відповідність гендерним ролям часто пов'язана з механізмами вимушеної зобов'язаності. <...>

Жінка, що виявляє свої таланти і хоче реалізувати свій потенціал, часто перебуває в конфлікті з традиційними поглядами щодо місця жінки в суспільстві, і, можливо, з особистими уявленнями про себе як про особистість. Жінки часто зіштовхуються зі завищеними вимогами, дискримінацією під час прийому на роботу, службового росту – усе це перешкоджає їм реалізовуватись як особистостями. Але наслідування традиційних гендерних ролей має негативний вплив і на чоловіка. Компонентами традиційної чоловічої ролі є успіх/статус, розумова, фізична й емоційна твердість, антижіночність. Для багатьох чоловіків цілком відповідати цим нормам неможливо, що викликає стрес і призводить до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливе прагнення до змагальництва й успіху тощо. <...>

У дівчат, яким властива ригідна типізація гендерних ролей, спостерігаємо фрустрацію потреби досягнень (прагнення до перфекціонізму, понадзначимість досягнень, прямолінійність у досягненні мети будь-якими засобами, або гіпермаскуліність за Т. Л. Бессоною), що спричиняє особистісну дисгармонію. У результаті дисгармонійного розвитку цих потреб формується статево-рольовий конфлікт – конфлікт самоідентифікації, який можна визначити як "оманлива дилема" непохитної дихотомії маскуліності-фемінності.

Степанова Л. Традиционная гендерная роль, как сдерживающая развитие личности и барьер в развитии индивидуальности (http://mycoach.at.tut.by/gender_role.html)

акційним та інституційним), розглянемо наприкінці цього розділу.

Інтерпретація гендеру в дусі системи стать/гендер зискала значної популярності і дотепер залишається найбільш застосовуваною в сучасних гендерних дослідженнях в Україні. Переважна більшість публікацій, що ви їх знайдете на гендерну тематику в Україні, ґрунтуватимуться саме на цьому підході.

Біологічний фундаменталізм системи стать/гендер. У межах системи стать/гендер саме стать уявляється як незмінна біологічна основа для культурної надбудови – гендеру. Ця детермінованість (визначеність) гендеру біологічною статтю мала численні наслідки.

Структура біологічної статі за цього підходу була визначальним принципом, за яким формувалось уявлення про структуру гендеру. Система стать/гендер хоч і говорила про конструйованість гендеру, але тільки як надбудову до вродженої, незмінної статі. Цей підхід усе ще містив біологічні пояснення й був великою мірою **есенціалістичним**. Саме тому Лінда Ніколсон назвала цей підхід *біологічним фундаменталізмом*.

Із позицій рольового підходу важко було помислити гендер поза бінарними схемами “жіноче-чоловіче”. Система стать/гендер, з одного боку, розширювала варіанти для гендерних поведінкових моделей, а, з іншого, усе ж пильнувала, аби не було “перекосів”, “перебільшень”, “надмірностей” і “ненормальностей”.

Цей підхід заохочував, щоб жінки приймали деякі моделі поведінки з чоловічого репертуару, наприклад наполегливість, упевненість у собі, лідерство, але не більше. А чоловіки – з жіночого репертуару, скажімо, експресивність, неагресивність, спрямованість на родину, але уникали надмірної фемінності.

Певний “андрогінний тип” в один час вважався найоптимальнішим, на погляд деяких теоретиків і теоретиків цього підходу. Але виходило, що під гаслом різноманіття відбувалося щось зовсім інше: бінарну гендерну презентацію пропонували замінити однією формою, усередненою, андрогінною. Зрештою, авторка ідеї про “андрогінність” Сандра Бем відмовилась від неї, але ідея залишається популярною в деяких колах.

Рольовий гендерний підхід вважав ті гендерні ідентичності, які “задалеко” заходили в наслідуванні іншого гендеру, наприклад, жіночу маскуліність і чоловічу фемінність, психологічною проблемою, патологією, **аберацією**, порушенням. Він не міг пояснити відмінності між жінками і відмінності між чоловіками, не звертаючись до теорії відхилень.

Есенціалістичний підхід – такий, що вбачає причини гендерної поведінки в чомусь сутнісному (есенціальному), природному, вродженому, незмінному, зводить їх до “природи статі”. Есенціалізму опонує соціальний конструкціонізм.

Аберація – відхилення від норми, помилка, порушення, огріх.

Система стать/гендер хоч і сприяла розширенню меж гендерних норм, але не відмовлялась від поняття норми в оцінці гендерної поведінки. Інакше кажучи, дослідження, що угрунтовувались на рольовому підході, вивчали норму, тобто те, як *має бути* влаштоване суспільство, аніж те, як воно влаштовано, які компоненти формують чинний гендерний режим.

А чому б не прислухатись до біологічних пояснень? Чому гендерна теорія так послідовно прагне уникати **бідетермінізмів**? Біологічні пояснення соціальних інститутів і культурно встановлених норм поведінки найчастіше організовано за правилом: як є, так і має бути. Такий підхід виправдовує ті правила і норми, що існують у суспільстві, і водночас унеможливорює спроби побачити історичність і культурну зумовленість, а також владність соціальних гендерних правил. Пояснимо це на прикладі.

Розглянемо загально визнане твердження про те, що біологічні функції жінки виношувати, народжувати і вигодовувати грудьми дитину закладають її роль як матері й інститут материнства загалом. Теза буцімто безсумнівна: природно, що за дітьми доглядає жінка, адже жінки народжують дітей. У цьому випадку ми біологічними факторами пояснюємо соціальний інститут. Спробуємо подивитись на цю тезу по-іншому, а для цього трохи пофантазуємо.

Припустімо, що в деяких людських спільнотах встановлено культурну

норму, що дітьми переважно опікуються чоловіки, а не жінки. Представниці і представники цих культур упевнені, що ця традиція посталала на основі біологічних факторів: дев'ять місяців жінка виношує у своєму лоні дитину, процес цей складний, довгий і виснажливий, тому після народження жінці потрібно деякий час, аби відновити сили. Наступні дев'ять місяців жінка відпочиває, дитиною майже не займається (у тваринному світі, до речі, таке трапляється), і в цей період жіночих “репродуктивних вакацій”, поки дитина ще не вміє ходити, основне навантаження по догляду за дитиною бере на себе чоловік: він виношує дитину на руках, на спині, піклується, приносить її кілька разів на день на годування грудьми і водночас виконує свої щоденні обов'язки. Це дуже природно, це задум самої природи, адже для цього природа створила чоловіків фізично міцнішими. Жінці природніше носити в утробі, чоловікові – на руках. Тільки повністю виношена дитина (в утробі і на руках) росте здоровою та щасливою.

Коли батько впродовж тривалого часу контактує з дитиною (материнське виношування механістичне, неперсоналізоване, мати не настільки активно комунікує з дитям), не дивно, що дитя так звикає до батька,

Бідетермінізм (біологічний детермінізм) – пояснення соціальних реалій природними, біологічними чинниками, визначення їх біологічними факторами; є різновидом есенціалістичних пояснень.

тому між ними встановлено міцний емоційний зв'язок, який підтримується все життя.

Адже така версія – біологічно обґрунтована, біологічно можлива? Згідно з цією оповідкою, чоловік мав би більше залучатись до процесу плекання дітей саме внаслідок своєї біологічної статі. Але чому ж тоді, якщо це біологічно можливо й звучить вірогідно, у європейських культурах такої традиції нема?

Якщо з біологічного погляду можливі обидва варіанти, а в культурі існує лиш один із них, то можна припустити, що біологічні аргументи не достатні, не вичерпні для пояснення соціальних норм, не мають для цього належної пояснювальної сили. Біологічні аргументи просто підтверджують те, що є. Водночас вони вуалюють, приховують владну суть правил, установлюваних соціальними інститутами.

Саме тому, що біологічні інтерпретації здатні приховувати владні взаємини, вони викликають пересторогу у фахівчинь та фахівців від гендерної теорії і сприймаються з особливою обережністю. І саме тому, що система статі/гендер базувалась на біологічній детермінанті (визначнику), на статі, вона переважно не помічала владної облаштованості гендерних режимів.

Коли теорія не бере до уваги, оминає аналіз нерівностей, що є сутнісними в структурі соціальних інститутів і реалій, то таку теорію в науковій літературі називають **аполітичною**.

Вихід за межі теорії “двох шухляд” (інтеракційний та інституційний підходи в гендерній теорії)

Концептуальні зміни в гендерній теорії намітились уже з 1980-х років. Із розвитком конструкціоністських теорій, з появою теоретичних розробок Мішеля Фуко, Джудіт Батлер та багатьох інших усе чіткіше поставала ідея: щоб розуміти, як конструюються гендерні режими, не достатньо вивчати тільки нормативну фемінність, чи тільки нормативну маскулінність, тобто не достатньо досліджувати облаштування системи двох гендерних шухляд. Треба вийти з-поза їх меж і поглянути на тих, хто є виключеними або **маргіналізованими** цією системою.

Так, гендерна теорія розширила свої межі, і в поле наукової уваги потрапили ті, хто дотепер залишались поза увагою – “гендерно інші”, ті, кого досі гендерна теорія і культура розпізнавали як девіантні, а значить, як маловажливі, нерепрезентативні, маргінальні. Ген-

Політичними в контексті вивчення теорії гендеру розумітимемо такі підходи, що вбачають у соціальних взаєминах владні стосунки, конструювання нерівностей і спрямовані на їх аналіз та критику; **аполітичні** – значить неполітичні, не помічають нерівностей.

Маргіналізовані – вилучені, що перебувають на маргінесі соціальних структур; якщо норма орієнтована на білих чоловіків середнього класу, маргіналізованими можуть бути, наприклад, расово, класово і гендерно інші.

дерно іншими виявились люди не середнього класу, іншої раси, іншої сексуальності, люди з обмеженими можливостями. Урешті-решт, у межах чоловікоцентричних культур, як покажемо далі, виключеними іншими є також і жінки.

Вихід за межі нормативної культури серйозно вплинув на теоретичне підґрунтя гендерного аналізу.

Гендер реляційний та ситуативний

Із позицій рольової теорії розрізнення статевих ролей є механічним процесом розсортовування дівчаток і хлопчиків у дві окремі шухлядки. Ці шухлядки ніби відокремлені та не пов'язані між собою, що формує розуміння про відмінності між статями як автономні. Однак подальші дослідження показали, що ці відмінності між фемінністю і маскуліністю формуються не автономно, а через відношення, взаємодію. Це значить, що пізнати фемінність ми можемо, коли вивчатимемо маскуліність, а що таке маскуліність маємо шанс зрозуміти тільки, коли вивчатимемо, що таке фемінність. Наприклад, однією з підставових рис нормативної маскуліності є її “антифемінність”, нефемінність. Майкл Кімел пише про це так:

Чоловіки складають своє уявлення про те, що значить бути чоловіком, *постійно маючи на думці* визначення фемінності. Бути чоловіком – значить бути несхожим на жінку. Справді, соціологи наголошують на тому, що хоча різні групи чоловіків можуть мати розбіжності щодо “антифемінних” рис, а також щодо їхньої вагомості у визначенні гендеру, “ан-

тифемінність”, можливо, становить єдиний з компонентів маскуліності, який має панівний та універсальний характер (Кімел 2003, 139).

Чоловіки – це люди, які пильнують, аби не бути фемінними. Для чоловіка вкрай образливо, коли його порівнюють із жінкою, скажімо, *баба, мамин синок*.

Привчюк для критичного мислення

Згадайте висловлювання Івана Франка про Лесю Українку, що вона є “єдиним чоловіком на всій Україні”. Чому ж це прирівняння до чоловіка сприймається як комплімент, а не образа?

Оскільки гендер має таку властивість, що риси однієї групи встановлюються у стосунку до іншої групи, у зіставленні з нею, його називають *реляційним*. В основу реляційності закладено ідею нерівності (різні, бо нерівні).

Нормативна чоловічість вибудовується у протиставленні не тільки до фемінності, але й до інших за ознакою віку, раси, етнічності, сексуальності чоловіків. Між маскуліностями також є ієрархія. Австралійська дослідниця гендеру Рейвен Коннелл пише:

Найпоширеніше явище у сучасному європейському та американському суспільствах – домінування гетеросексуальних чоловіків та субординація гомосексуалів. Це є чимось більшим, аніж просто культурне таврування гомосексуальності чи ідентичності геїв. Геї підпорядковуються традиційним чоловікам через сукупність значних матеріальних засобів (Коннелл 2003, 61).

Водночас ті, кого маргіналізовано за ознаками раси, етнічності чи сексуальності, також розглядають свою фемінність чи маскуліність через порівняння з панівними нормативними групами жінок і чоловіків.

Гендер є також і *ситуативним*. Чи помічали ви, що гендер однієї жінки буде виявлятися по-різному, наприклад, на роботі в ролі керівниці і під час зустрічі з подругами. Те саме стосується і чоловіка, він по-різному виявлятиме свою гендерну ідентичність, наприклад, вдома, на футболі в колі друзів і під час найму на роботу. Гендер – це не те, що люди “мають”, а те, як вони показують себе, взаємодіючи з іншими людьми в різних інституційних контекстах.

Нерівність усередині групи жінок і всередині групи чоловіків

Маскуліність білих чоловіків вибудується через протиставлення не лише до жінок, а й до расово чи етнічно інших чоловіків. Взаємини домінації/субординації встановлюються не тільки між жінками й чоловіками, але також і всередині цих груп – між різними чоловіками, як і між різними жінками.

На ці стосунки нерівності всередині групи впливають інші соціальні характеристики людини, такі як раса, етнічність, клас, сексуальність, вік, **матримоніальний статус**. Ми звикли розглядати кожну з цих соціальних характеристик, як окрему, самостійну. Але в житті вони завжди поєднані і створюють складні конфігурації гендерних режимів.

Клас чи расова ознака може додавати повноважень жінці, яка структурно може опинитись у домінантному становищі щодо інших жінок чи чоловіків. Так само, деякі чоловіки структурно домінуватимуть над іншими чоловіками і жінками.

Уявіть ситуацію, коли кваліфіковані жінки з України їдуть у країни Західної Європи, аби виконувати малокваліфіковану роботу, наприклад, доглядають малих дітей, людей похилого віку, чи прибирають у помешканнях інших жінок і чоловіків. За таких умов глобальний розподіл домашнього і публічного відбувається між жінками, а також між жінками і чоловіками; одні жінки і чоловіки працюють на статусній високооплачуваній роботі, а інші жінки виконують для них домашню малопrestiжну роботу.

Або інший приклад, чоловіки з економічно менш розвинених країн нелегально працюють на будівництвах у більш розвинених країнах. У таких випадках сформується класовий розрив, що матиме і гендерний вимір – між громадянками і громадянами розвинених країн, які мають більший доступ до ресурсів, і тими чоловіками, що мають значно менший доступ до соціального захисту й економічних благ. Водночас закономірно зберігатиметься тенденція: що вище по статусній драбині кожного конкретного суспільства, то мен-

Матримоніальний статус – пов’язаний зі шлюбом, одруженість або неодруженість.

ша кількість жінок на ній буде представлена.

Розуміння того, що в культурі існує не одна фемінність й одна маскуліність, а розмаїті фемінності й маскуліності, дає змогу переключити тему із обговорення різниці між жінками і чоловіками на аналіз різниці між різними жінками і різниці між різними чоловіками.

Гендер не є наслідком статі

Для системи стать/гендер фемінність, хоч і могла набувати різних культурних форм, виявляється по-різному, але однаково була ефектом жіночого тіла. Так само і маскуліність була наслідком, продовженням самих обрисів, структури мускулістої чоловічої постави. Цей зв'язок між статтю і гендером був непорушним.

Із розширенням рамок гендерної теорії культурноантропологічні й соціологічні дослідження звертали щораз більше уваги на те, що маскуліність виявляється не тільки в чоловічому, але і в жіночому тілі, а фемінність є характеристикою чоловічого тіла так само, як і жіночого. Студії над жіночою маскуліністю та чоловічою фемінністю заклали підвалини ідеї, що гендер і стать є культурно конструйованими і різними, самостійними характеристиками людини, які можуть довільно поєднуватись (див. схему 3.1, частина III). Один із найважливіших методологічних висновків нової гендерної теорії був той, що гендер не є прямим наслідком статі, а стать не є причиною гендеру.

Привіток для критичного мислення

Як ви гадаєте, чому в наш час жіноча маскуліність легше сприймається суспільством і її менше **стигматизують**, ніж чоловічу фемінність?

Гендерні і статеві континууми

Різницю між статями і гендерами перестали уявляти на кшталт “двох гендерних шухляд” – як дві розділені групи, без жодних суміжних чи спільних характеристик. Картина статі, гендерних репрезентацій і сексуальності радше постає як непов’язані між собою три самостійні континууми, між полюсами яких існує безперервний зв’язок (див. схему 3.4).

Адже кожна людина має і такі риси, що сприймаються як жіночі, і такі, що сприймаються як чоловічі. Ймовірно, не існує людей, що мають виключно лиш набір фемінних або тільки маскулічних рис.

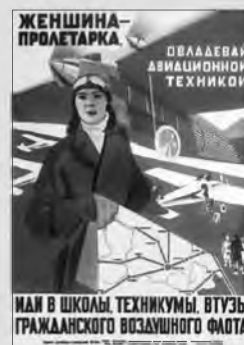
У схемі “двох гендерних шухляд” стать і є гендером

Коли культура пропонує нам бінарну структуру статі, то на що вона орієнтується? Чому ця структура має найчастіше дві, а не більше опцій?

Гендерна теорія, що орієнтується на інституційні пояснення, дає таку відповідь: основою для формування уявлень про бінарну статеву організацію є бі-

Стигматизація — клеймування, соціально-психологічне таврування людей, виділених за певною ознакою або за належністю до певної групи.

Практикум

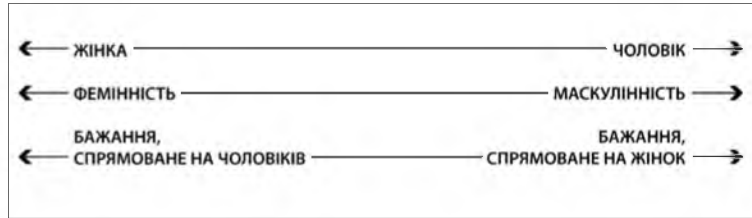

У різні періоди різні жіночі й чоловічі гендерні репрезентації здобували особливу статусність і вважались успішними. Наприклад, у 20-і роки ХХ століття в Радянському Союзі заохочували і пропагували жіночу маскулінність. На ранньорадянських листівках та плакатах ви бачите показово маскулінні жіночі образи: мускулісти, аж непропорційно великі руки, тверда постава, упевнений погляд і вираз обличчя, чоловічі заняття, ані найменшого натяку на грайливість та кокетство, відсутня еротизація – усе це створює характерний образ маскулінної жінки. Ці образи були емблемами ранньорадянського часу, символами модернізації.

Жіноча маскулінність тоді пропагувалась державою і підтримувалась на повсякденному рівні як успішна презентація, протиставлювана "буржуазній манірній фемінності". Згодом ці ранньорадянські образи критикували за "позбавлення жінок їхньої жіночності".

Як ви думаєте, які ідеологічні підстави символіки жіночої маскулінності? Порівняйте ранньорадянську жіночу іконографію із пострадянською жіночою гіпергламурністю, що стала символом нашого часу. Як ви думаєте, про що свідчить вибір таких полярних жіночих образів у ці історичні періоди? Чи можете ви згадати історичні епохи, де особливо статусною була чоловіча фемінність?

**3.4. Статевий,
гендерний
та сексуальний
континууми.
Погляд
за межі теорії
“двох шухляд”**

нарна гендерна організація цього суспільства і бінарний гендерний розподіл праці. Спочатку ми бачимо і знаємо, що світ гендерно бінарний, а потім усіх новонароджених дітей розподіляємо на дві окремі групи. Тих, хто з якихось причин не підходить до жодної з двох шухляд, припасовують до них (через хірургічне втручання, психологічну корекцію, або, якщо це не вдається, виштовхують у медичну сферу девіацій). За таким підходом, нормативне уявлення про стать конструюється гендерною структурою суспільства.

Отже, ми розглянули, як гендерна теорія розвивалась від біофундаменталістських інтерпретацій гендеру й статі до послідовно конструкціоністських, що дало змогу проаналізувати не тільки гендерні відмінності, але й нерівності. Залучення до розгляду широкого кола гендерних репрезентацій та ідентичностей уможливило низку спостережень і висновків: гендер є реляційним і ситуативним; уявлення про гендерні розбіжності між жінками і чоловіками за принципом двох гендерних шухляд є спрощеним і описує, як побудована норма, але не те, як функціонує суспільство; жінки і чоловіки бувають різними, їхні інші соціальні характеристики суттєво

впливають на їхній соціальний, правовий і нормативний статус як гендерованих осіб; гендер не є наслідком статі; стать, гендер і сексуальність є трьома незалежними частинами ідентичності, які поєднуються між собою довільно; ані стать, ані гендер, ані сексуальність не є бінарними, а навпаки, їх множинність можна зобразити як континууми.

Три інтерпретативні рамки гендерної теорії

Різні підходи до гендерних теорій розглядають, досліджують й інтерпретують гендер як такий, що твориться на одному з трьох рівнів: персональному (в людині, в її тілі), міжособистісному (у взаємодії) або інституційному (через соціальні інститути). Ці три рівні аналізу пропонують різні інтерпретації гендеру, назвемо їх особистісною, інтеракційною й інституційною інтерпретативними рамками (Wharton 2012).

Кожна з пояснювальних рамок об'єднує різні підходи і формує власний аналітичний інструментарій для дослідження певних аспектів соціального буття. У межах однієї інтерпретативної рамки певні питання можуть бути поставлені й аналізовані, тоді як інші можуть залишатись непоміченими,

“у тіні”. Кожна з рамок є влучною для аналізу певного засягу завдань і невідповідною для інших.

Інколи фокуси різних інтерпретативних рамок перехреснюються, тоді гендерні проблеми можуть мати різні інтерпретації.

Розглянемо їх докладніше.

Особистісні підходи

Особистісні підходи розглядають гендер як властивість індивіда, якості, які людина засвоїла, як щось, що людина має. Такі підходи розроблено здебільшого в межах рольової теорії. Із позицій цих підходів, гендеровані особи здобувають гендерну ідентичність й освоюють гендерні ролі – це щось, чим людина є, що закарбовано в її тілі. Це її поведінка, манери рухатись, говорити, схильності, пріоритети, емоції.

Коли гендерні норми опановують за посередництвом інститутів соціалізації (таких як садок, школа, родина), це також процес опанування знань, що карбуються в тілі людини, стають її вміннями. Особистісні інтерпретаційні рамки найбільш характерні психологічним та соціально-психологічним підходам.

Інтеракційні підходи

Коли ми виходимо за межі аналізу досвіду індивідів, то опиняємось в іншому полі, де фемінності й маскулітності є не індивідуальними характеристиками особи, вони набувають соціальних смислів через структурне і владне відношення між ними (реляційність). Коли нормативна (або гегемонна) маскулітність постає не просто як набір ха-

рактеристик, а в стосунку до фемінності (“антифемінність”) і до інших маскулінностей (як опонування, протиставлення їм), тоді й виявляється владна основа цього рольового розподілу.

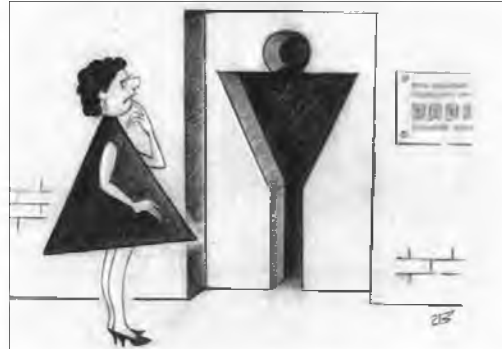
Якщо вийти за межі розуміння гендеру як властивості індивіда, то помічаємо також, що гендерна поведінка людей не застигла, не монотонна, вона змінюється і залежить від контексту. Отож, належить пам’ятати, що й позиція влади не є стабільною: чоловік, що є субординованим за расовою чи етнічною ознакою, може бути в позиції влади до жінок тої самої раси чи етносу. А жінки, що є субординованими щодо чоловіків, можуть бути в позиції влади за віковою ознакою – щодо хлопчиків та підлітків того ж класу чи етносу. Хлопчики та підлітки, своєю чергою, можуть бути в позиції влади щодо одноліток.

Такі підходи, коли гендер осмислюється не як властивість індивіда і не як застигла структура, а як продукт взаємодії з іншими людьми, належать до *інтеракційної пояснювальної рамки*.

Тож ми не просто успадковуємо жіночу і чоловічу поведінку, але постійно створюємо і переозначуємо її. Гендер, отже, є чимось, що людина не має, а *чинить, робить, створює* у процесі взаємодії все життя. Відтак, інтеракційні підходи до гендеру менше зосереджуються на індивідуальній соціалізації, а більше – на ефектах взаємодії осіб у різних контекстах.

Інституційні підходи

Гендер також твориться соціальними інститутами. Такі підходи пов’язані з

3.5. У всіх соціальних інститутах діяльність жінок і чоловіків унормовано за відмінними правилами, де за відмінністю сховано нерівність

теорією Фуко і його ідеєю, що індивідуальність людей, ідентичності є результатом дії соціальних інститутів. Подібно до інших ідентичностей, гендер постає як продукт соціальних інститутів і дискурсивних влад, які в різний спосіб створюють гендерну різність як соціально значимий факт і задають гендерну нерівність. Наприклад, коли на основі гендерного показника відбувається поділ на жіночі і чоловічі види робіт і занять, розміри зарплат, форми одягу, вимоги і стандарти, то таким чином конструюється водночас і гендерна різність, і гендерна нерівність.

З точки зору інституційних підходів, є багато гарних людей, жінок і чоловіків, які свідомо не прагнуть репресувати інших жінок та чоловіків, але між цими людьми системно встановлюється взаємодія нерівності. Карикатури на малюнку 3.5 показують, як, незалежно від особистих якостей, жінки потрапляють у ситуацію, коли вони системно і буцімто “природним чином” виклю-

чені з певних сфер соціального життя, вважаються невідповідними для виконання певних типів робіт, не можуть вписатися в певні структури. З погляду інституційних підходів, причина такого розподілу полягає не в особливостях жіночої чи чоловічої біології і не в природних схильностях жінок і чоловіків, а в логіці, порядкові, що встановлені соціальними інститутами.

Інституційні підходи звертають увагу, що соціальне становище і статус людини значною мірою визначають незалежні від особи фактори, такі як стать, раса, етнічність тощо. Соціальні інститути співвіднесуть особу з відповідною статевою (расовою, етнічною тощо) нішею і помістять цю особу в структурну комірку, характерну для групи.

Підходи, що вивчають, як соціальні інститути створюють гендерну відмінність і гендерну нерівність, належать до *інституційної пояснювальної рамки*. У цьому підручнику залучатимуться підходи всіх трьох перспектив.

Отже, робоче визначення гендеру – сукупність соціальних практик (особистісного, інтеракційного й інституційного рівнів), які створюють і підтримують гендерну відмінність і гендерну нерівність.

Рекомендована література

- Ключко Ольга. 2008. Методология гендерных исследований: современное состояние и актуальные вопросы. – Саранск: Тип. “Рузаевский печатник”.
- Ніколсон Лінда. 2006 (2000). Гендер // Антологія феміністичної філософії / Під ред. Е. Джагер, А. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис. – Київ: Видавництво Соломії Павличко “Основи”. – С. 348–356.
- Уэст Кэндес, Зиммерманн Дон. 2000 (1987). Создание гендера // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Е. Здравомысловой и А. Темкиной; пер. с англ. Е. Здравомысловой. – СПб.: Издательство “Дмитрий Буланин”. – С. 193–219.